

Сарой ўйинлари игво ва фитналар натижасида тахт талашиш авжига чикиб, Хива хони тожини кийишга хавасмандлар кўп эди. Ана шундай талатўплар замонида сарой амалдорлари ичида Муҳаммад Амин инокнинг кўли узун бўлиб, у 1743 йилдан бошлаб инок лавозимини кўлга киритганданок, хукмдорларга ўз таъсирини ўтказиб юрди.

Натижада унинг бойлиги ошиб, амалда давлатни у бошқара бошладики, колипига тушмаган хонни турли йўллар билан тахтдан тушириб кўядиган даражага етди.

Шу боисдан 1743-1792 йиллар орасида йигирма хон тахтга ўтирди. Улар орасида нафакат икки-уч йил, балки бир-икки ой, хафта, хатто ярим кун хон бўлганлар ҳам бор эди.

Орадан йиллар ўтиб, 1790 -1792 йиллар оралигида кексайиб колсада, хукмдорлар жиловини ўз кўлида тутиб турган Муҳаммад Амин инокнинг кўзи ожизланиб, хатто якии атрофни ҳам яхшироқ кўролмайдиган бўлиб қолади. Кариб, гўр чакириб турган кекса инок шунда ҳам яна кўз нуруни тиклаш умидида, 1792 йил Петербургта борган элчи ва савдогарлар оркали Россия императоридан инокни даволаш учун кўз дўхтирини юборишни илтимос қилади. Негаки, хивалик сарой табиблари кекса инокни даволай олишмаганди. Хоразмнинг бошка худудлари ёки шарк давлатларидан табиб олдиришга инок чўчирди. Чунки, кўп йиллар тахт хавасмандларини жаханнамга юбориб, игво пешвоси даражасига етган кекса чол, ўзиниям кимдир кўз даволашни барона қилиб, фитна уюштириши мумкин деб ўйлаганди.

Ана шу тарика инок илтимосига кўра Петербургдан 1793 йил Хивага харбий шифокор, кўз дўхтири майор Бланкенагель ташриф буюради. Бу вақтда Русия императори маълуму машхур Екатерина иккинчи эди.

1762-1796 йилларда Россияга хукмдорлик қилган, асл исми София Фредерика Августа Цербетская бўлган, немис князлари авлодидан бўлмиш бу аёл 1744 йилдан Русия императори Елизаветта Петрова паноҳига келгач, православ динига ўтган ва Екатерина Алексеева номини қабул қилганди. Орадан бир йил ўтиб, у Пётр III га никоҳланади.

Бир мунча вақт ўтиб, 1762 йил 28 июн куни у эрини гвардиячи офицерлар ёрдамида камокка олиб, Сарой тўнтариши қилади. Шу тарика у Екатерина иккинчи номи билан тахтга ўтиради.

У ҳам хукмдорлик пайтида мустамлақачиликни давом қилдириб, Украина ва Беларуссиянинг бир қисмини босиб олади, рус флоти Кора денгизгача чиқади. Доимо жазманлар билан банд подшо хоним дворянлари ҳуқуқларини кенгайтиргани ва уларга имтиёзлар беравериши натижасида оддий халқ ахволи ёмонлашиб, 1773-75 йилларда Пугачёв бошчилигида кўзголон бўлиб ўтганди. Емельян Пугачёв кўзголон Оренбургдан козок чўлларигача бўлган худудни камраб олиб, ушбу исёнда кўплаб Ўрта Осиёликлар ҳам иштирок қилишганди. Маълумки, ўша вақтларда Хива хонлигининг энг кизгин савдо йўли Оренбург оркали бўлган. Бу эса кўзголон боис иккала давлат ўртасида савдо ва дипломатик алоқаларининг тўхтаб қолишига сабабчи ҳам бўлганди.

Кўз дўхтири майор Бланкенагельни Хива хонлигига юборишдан кўзланган мақсад ҳам аввало кекса инокни муолажа қилиш билан бирга, савдо алоқаларини тиклашга дойр музокаралар олиб бориш ва энг асосийси хонлик ҳаётини Россия манфаати нуктаи назаридан синчиклаб ўрганиш эди.

Екатерина II мўгул босқини, Бекович Черкасскийнинг фожиали ўлимини эслаб, «Шарқликлар... уф... улар билан эҳтиёткорона муносабатда бўлмоқ керак... яратганининг ўзи асрасин» деб кўярди ахён-ахёнда.

Хуллас, подшо олияларининг элчиси, кўз дўхтири Бланкенагель Оренбург орқали Хивага ташриф буюради. Табиийки, элчини олийнасаб кишиларга хос тарзда кутиб олиб илтифот кўрсатишади ва унинг ўзи ҳамда ҳамроҳларига Хивадалиқ пайтида эҳтиёжи учун керакли даражадаги пул хазинадан ажратилади.

Кўзи ожизланиб қолган фитнакор Мухаммад Амин инок олдинига эҳтиёткорлик қилиб, майор Бланкенагельга ҳам шубҳа билан қарайди. Шу боис уни табиблар тилмоч орқали тиббиёт бўйича суҳбатлашиб синаб кўрадилар.

Нихоят Бланкенагель сўровларга тўғри жавоб бериб, кекса инокнинг кўзини муолажа қилиб оз бўлсада тузатади. Бу вақтда Хива хони Абулғози I бўлиб, Ахмаджон Табибийнинг «Тавроихи ул-хоний» асарида ёзилишича, ҳукмдор қорапаранг, кўса киши бўлган. Табиийки, майор Бланкенагель Абулғозихон билан ҳам мулоқатда бўлиб, иккала давлат ўртасидаги савдо алоқалари бўйича суҳбатлашади. Хива хони майорга кетиш пайтида Россияга ўз элчисини кўшиб юборажаклигини айтади. Бу ҳақда Бланкенагель шундай ёзади: «Тиббиёт бобидаги мулоҳазаларим тўғри чикканидан кейин, элчи қилиб қимни мен билан юборишларини билишни талаб қилдим. Каминанинг бу талаби турли кенгашлар чақирилишига сабаб бўлди. Аммо жўнашимдан икки ҳафта олдин элчи қилиб Аваз Мухаммадбий тайинланган экан».

Бу орада Бланкенагель Хивада бўлиб, қалъанинг заиф томонлари, халқ ҳаёти ва ҳукмдорларга муносабати, сув йўлларини чуқур ўрганиб чиқади. «Хива фуқароси турли-туман уруғларга бўлинади, улар бир-бирларига доим қушанда. Бу уруғлар орасида халқнинг кўпи кўнгирот уруғи бўлиб, ҳозир ҳокимият тепасида ўшалар ўтирибди. Кўнгирот иноқи Хива халқини идора қилади, унинг ҳузурида «девоң» бор».

Хуллас, Екатерина II нинг элчиси, кўз дўхтири Бланкенагель Хивада ўз ишини бажариб, инокни даволаб ундан бехисоб совға саломлар олиб, ҳукмдор билан савдо алоқалари бўйича музоқара ўрнатиб, ҳоразмлик элчи Аваз Мухаммадбийни Екатерина II билан учраштирамоқ ниятида хазраги олиялари ҳузурига ошиқади.

Орадан кўп ўтмай кекса Мухаммад Амин инок вафот этади. 1796 йил бўлса Бланкенагельни Хива хонлигига юборган Екатерина II 67 ёшида ҳаётдан кўз юмади.

Кўз дўхтирининг Хоразмда кўрган-кечирганлари эса воҳа тарихини ўрганишда такқослаб ўрганадиган манба («Путевие заметки майора Бланкенагелья о Хиве, Поездки его из Оренбурга в Хиву 1793-94 г» СПб, «Вестник» РГА, 22 том, 96-116 бетлар) сифатида

тарихда колди.

Умид Бекмухаммад